

УДК [022:72.012:159.947.2](100)“20”

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2023.55.13437>

“ГЕНІЙ МІСЦЯ” БІБЛІОТЕКИ – ВИБРАНІ МОМЕНТИ ПСИХОЛОГІЇ МІСЦЯ Й ІНСТИТУЦІЇ

Томаш КРУШЕВСЬКИЙ

Університет Миколая Коперника в Торуні,
Інститут наукової інформації та бібліології
вул. В. Боярського, 1, Торунь, 87-100, Польща,
e-mail: tomkrus@umk.pl

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3062-9454>

Статтю присвячено бібліотеці як значимому простору, її матеріальним та нематеріальним складникам, до яких входить архітектура, внутрішній дизайн та аура, яка оточує фізичний простір бібліотеки. Перелічено основні підходи до архітектури бібліотек, запропоновано типологію передніх фасадів бібліотек та наведено найбільш характерні приклади кожного з них у різних країнах. Окреслено основні тренди у сучасному дизайні бібліотек: мінімалістичний скандинавський, прохолодний натуралістичний японський та гарячий життєвий іберійський. Стверджується, що бібліотека – це символічний ресурс, побудований над матеріальним і організаційним, який закладає символічну культуру інституції і визначає її повсякдення.

Ключові слова: архітектура бібліотек, інтер'єр бібліотек, дизайн бібліотек, геній місця.

Вступ. Місце є точкою або має строго окреслені межі. Дещо інакша ситуація з простором, межі якого не такі чіткі й однозначні. Сучасну бібліотеку, послуги якої виходять за межі її будівлі й поза фізичний світ, можна охарактеризувати як простір, хоч інші дослідження в галузі психології й географії вказують радше на термін “місце”¹. У цій статті я використовую обидва визначення, відкладаючи для подальших публікацій ширші розмірковування щодо понятійної й методологічної природи явища, яке тут описано.

Під час роздумів про бібліотеку виникає відчуття, що це значимий (конотативний) простір. Саме це відчуття – феноменологічний підхід (як у І-Фу Туана) – є представленим у статті підставовим засобом пошуку значень у просторі бібліотеки. Спорідненим з ним є інший теоретичний підхід у студіях над місцем, а саме з перспективи “генія місця” (*genius loci*) (подібно до досліджень Крістіана Норберг-Шульца). У меншій мірі надихаюся сприйняттям місця як осередку поведінки (як у пізнавальній перспективі Роджера Баркера).

¹ Детальніше див: Maria Lewicka, *Psychologia miejsca* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012).

Компонентами проведеного аналізу є змінні та їхні показники, що стосуються основної матеріальної сутності бібліотеки, тобто архітектури її будівлі та внутрішнього дизайну. Тому з'являються такі виміри простору, як відкритий/закритий чи гомогенний/гетерогенний, але також і взаємини людини з місцем, зокрема прив'язаність і освоєність у ньому, тотожність місця. Тут важливі риси місця (наприклад, масштаб, історичність) та їх вплив на побудову зв'язку користувача з інституцією. У свою чергу, це передбачає врахування потреб людини у контексті структури і форми бібліотеки, тобто того, як проектувати місце, чи є в ньому якась пам'ять і позачасовість².

Архітектура бібліотек. Приглядаючись до будівель бібліотек, які постали протягом століть, можна зауважити бібліотеки, призначені для випадкового вжитку, і бібліотеки для вжитку щоденного. Перші піклуються про окремі культурні цінності – їх можна назвати репрезентативними. Другі створено з думкою про користувача. Їх можна назвати бібліотеками моменту (*instant*). Зіткнення між репрезентативним бібліотечним простором і простором моменту можна зауважити в одній з читальних зал Національної бібліотеки Чилі (*Biblioteca Nacional De Chile*) у Сантьяго, центральну частину якої займає скляний прямокутний паралелепіпед³. Користувачі, які працюють там за комп'ютерними робочими столами, отримують миттєву електронну інформацію. Вони помічають, що як і скляну брилу, інформацію такого типу можна швидко виправити або ліквідувати. Однак крізь вікна вони бачать стіни постійної споруди. Враження постійності посилюють декоративні колони, портали, ліпнина, з яких можна зрозуміти, що вони постали внаслідок значних витрат і тривалих роздумів. Старий “корпус” позбувся первісних функцій і став символічним предметом, що викликає захоплення й оточений опікою.

Репрезентативність будівлі виявляється у метафоричному вимірі. Метафорику такого типу використано в паризькій Національній бібліотеці Франції – комплексі Бібліотеки Франсуа Міттерана. Попри те, що застосована форма відзначається простотою, значення чотирьох кутових веж-сховищ зрозуміле: вони символізують відкриті книги. Однак вежа символічно поєднує небо і землю⁴. Крім того, вежі обладнано дерев'яними жалюзі, які оберігають фонди від дії сонячного проміння, через що з далекої перспективи вони виглядають, наче велетенські засклені бібліотечні шафи. Проектуючи комплекс, Домінік Перро зробив спробу поєднати на рівні першого поверху світську спадщину

² Детальніше див.: Tomasz Kruszewski, *Przestrzenie biblioteki. O symbolicznej, fizycznej i społecznej obecności instytucji* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012), 258–282; Tomasz Kruszewski, “The symbolic motifs in contemporary architecture of libraries – most frequent trends,” *Architectus* 1 (2012): 75–82.

³ Див.: “Portfolia – Portafolio,” *DIAV*, 2009, дата звернення 18 квітня 2017, <http://diav.cl/portfolio.php>.

⁴ Jan Franciszek Jacko, “Struktura symboli wertykalnych a ich rola w komunikacji międzykulturowej i w zarządzaniu,” in *Religion in the time of changes*, edited by Ewa Klima (Łódź: University of Łódź, 2005), 180–181.

Франції з містицизмом пережитих вражень. Монументальні сходи, що оточують архітектурну основу з трьох боків, проводять до її центру: метафори раю – саду, який створили в ніші, вирізаній у стилобаті⁵.

Модерністичні будівлі проектували у масштабах людини. Такі будинки зазвичай використовують для повсякденного вжитку. Бібліотека Оліна Вашингтонського університету в Сент-Луїсі – це, мабуть, перша академічна бібліотека, в якій зовнішню архітектуру підпорядковували потребам внутрішньої функціональності⁶. Цього не змінила навіть ґрунтовна реставрація будівлі, яку здійснили 2004 р. згідно з проектом Kallmann McKinnell & Wood Architects. Завдяки привнесенню всередину додаткового природного освітлення⁷ підкреслено первісний утилітарний задум творців будівлі. Постмодерністський термін “instant” (“миттєвий”) у цій і подібних реалізаціях добре відтворює модерністську суспільно-політичну програму архітектури, на відміну від програм репрезентативних корпусів попередніх століть. Але, згідно з ідеями модернізму, коли користувач бачить будинок, він уже повинен мати уявлення про те, що в ньому знаходиться. Уся будівля, в тому числі фасад, повинна була відображати призначення, для якого інтер’єр облаштували так, а не інакше. З цих міркувань оздоблення фасаду Бібліотеки Оліна звели до мінімуму, хоча часом ці зміни обґрунтовували такими незвичними причинами, як обмеження місця для пташиних гнізд⁸. Залежно від обраної системи, оздоблення покликане створити враження порядку, спокою, рівноваженості чи гідності, але з іншого боку – протидіяти одноманітності⁹. Крім запаху, температури та інших візуальних властивостей, воно належить до тих засобів, які допомагають споживачеві увійти у взаємодію з будинком.

Одним із ключових складників архітектури будівлі є її передній фасад. Для потреб цього аналізу пропоную таку типологію передніх фасадів бібліотек: фасад-храм, фасад-твердиня, фасад-реклама, фасад-дзеркало (екран), фасад-цукерка (іграшка), фасад-фабрика, *front/off*¹⁰.

Фасад у вигляді храму ідейно виростає зі стародавнього світу. Він з’являється в подальших стилях, зокрема в бароко і класицизмі. Сучасні архітектори також не цураються посилення на релігійні сюжети. Формула вшанування постатей, пов’язаних з конкретною бібліотекою, передусім за допомогою

⁵ Piotr Winkowski, *Modernizm przebudowany: inspiracje techniką w architekturze u progu XXI wieku* (Kraków: TAiWPN Universitas, 2000), 161–163.

⁶ Див.: Ralph E. Ellsworth, “Architecture, library building,” in *Encyclopedia of library and information science*, editors Allen Kent, Harold Lancour (New York; Basel: Marcel Dekker Inc., 1968), 1: 494–495.

⁷ Див.: “Washington University, St. Louis John M. Olin Library, Expansion & Renovation,” Kallmann McKinnell & Wood Architects, Inc., 2010, дата звернення 18 квітня 2017, <http://www.kmwarch.com/project.aspx?cat=13&id=55>.

⁸ Попівн.: Gilbert Stanley Underwood, “Modern building design,” in *Library buildings for library service*, edited by Herman Howe Fussler (Chicago: American Library Association, 1947), 176.

⁹ Henry de Morant, *Historia sztuki zdobniczej od pradziejów do współczesności* (Warszawa: Wydawnictwo Arkady, 1983), 29.

¹⁰ Детальніше див.: Tomasz Kruszewski, “Fasada biblioteki – wybrane elementy symboliki architektury,” *Architectura et Artibus* 3 (2011): 20–29.

скульптурних персоніфікацій, які апелюють до духу знань, утримувалася протягом століть. Лише в епоху модернізму вона поступилася іншим засобам вираження, хоч і раніше траплялося досить вільне ставлення, як у випадку Гайдельберзької університетської бібліотеки. У головному порталі будівлі 1905 р. з'явилися статуї Прометея і Діви, які свідчать про бажання звернутися до античних традицій і найчистіших людських чеснот.

Палацових будинків у розвитку бібліотечного будівництва було багато. Однак до того часу, як палац став виключно резиденцією, яка мала на меті підкреслити владу і суспільний статус, він був фортецею, у якій цю владу слід було за будь-яку ціну забезпечити. У випадку бібліотек цієї еволюційної тенденції не відбулося, а якщо порівняти сучасні й давні способи зберігання фондів, то виявиться, що було скоріше навпаки. Давні бібліотеки були відкритішими, ніж ті, що з'явилися пізніше.

Символічною передачею необхідності збереження книгозбірні від знищення видаються фасади великих бібліотек, які постають зараз. Маріо Ботта – це архітектор, серед проектів якого можна знайти типи фасадів, що оберігають, фасадів-твердинь. У Будинку книги, зображення і звуку у Вілербанні (*Maison du Livre de l'Image et du son*), який спроектував Ботта, поверхню переднього фасаду розділено геометричною нішею, яка стала символічним хребтом, віссю будівлі. В основі розташовано вхід, який провадить до затишного інтер'єру. Наче фортечний мур, оберігає його від зовнішнього світу присадкувата гладка плита переднього фасаду.

Інше рішення, завдяки якому бібліотеку можна зарахувати до категорії твердинь, використали у нещодавно відданій до вжитку Міській бібліотеці у Віана-ду-Каштелу в Португалії (*Biblioteca Municipal de Viana do Castelo*). Об'єкт, який спроектував Алвару Сіза Вієйра, розташований над берегом річки і контролює локальний рух, наче фортеця. Якщо дивитися на нього зі сторони ріки, то видається, що він позбавлений першого поверху. Верхній ярус складається з прямих стін, які перетинає лише вузька смуга вікон, що нагадують стрілецькі бійниці. Проте для читачів, які дивляться крізь них на околиці, краєвид є привабливим, оскільки з цього погляду бібліотека гармоніює з природним середовищем.

Фасад – це архітектурний елемент, який конотує трансцендентні особливості інституції. Подібними властивостями характеризуються написи та інші епіграфи, які з'являються на будівлях. У випадку бібліотек вони апелюють до засновників інституції, а передусім підкреслюють цінність науки, яка іноді набирає ознак таїнства. Це знайшло особливе відображення в історизуючих об'єктах, зокрема у Сполучених Штатах, як-от у Бостонській публічній бібліотеці (МакКім-Білдінг), нинішній будівлі Публічної бібліотеки Детройту і колишній – Публічної бібліотеки Сан-Франциско¹¹. Крім фундаційних написів, тут вигравіювано прізвища видатних філософів

¹¹ Jack Werner Stauffacher, ed., *Inscriptions at the old Public Library of San Francisco* (San Francisco: The Book Club of California & San Francisco Public Library, 2003), 16, 21–23.

і письменників та їх цитати. Цей естетично-освітній підхід, який звертається до античної традиції, нині набув маркетингової, комерційної форми, що призвело до його майже цілковитої секуляризації. Однією з особливостей фасаду стало його використання як рекламного елементу інституції. Така реклама діяльності посиляється на ідею “архітектури, що говорить” (*architecture parlante*) завдяки впровадженню певних символів, характерних для галузі. Правильно спроектований передній фасад інформує перехожого про призначення будинку. Інтелектуальну гру з глядачем можна побачити на культурному фасаді Університетської бібліотеки у Варшаві з таблицями, які містять тексти шістьма мовами та двома нотаціями: музичною й математичною. Це символи, які звертаються до традиційної символіки знань. У свою чергу, дизайнери з бюро Ibos & Vitart, які здійснили комплексний ребрендинг Медіатеки Андре Мальро у Страсбурзі, керувались ідеєю популяризації читання та бажанням віддати шану відомому у світі французькому письменнику. Там єдиною оздобою строгого бетонного переднього фасаду є аплікації з праць Андре Мальро. Вони з’являються і на внутрішніх стінах зали в будівлі колишнього зернохосовища, набуваючи особливої сили вираження, оскільки цей простір уражає глядача величезною пусткою – яку навмисне залишили після усунення силосу для зерна.

Ще кращою для сприйняття рекламою є фасади-полочки у вигляді рядів-імітацій книжок, які слугують декоративним елементом фасадів бібліотек. У колишній фабриці сірників¹² у французькому Екс-ан-Провансі облаштували одну з філій Міської бібліотеки (Cité du Livre – Bibliothèque Méjanès). Перед входом стоять, вивисуючись над дахами бібліотеки і навколишніх будинків, три томи французької класики в оригіналі: Сент-Екзюпері, Мольєра і Камю.

Прикладом фасаду типу “дзеркало” (“екран”) є передній фасад Форуму, в якому міститься Бібліотека Міленіум Норфолка і Норвіча. Його будівництво за проектом колективу Майкла Гопкінса завершили 2001 р. Комплекс задумано як внутрішній двір, оточений з трьох боків кількоповерховою конструкцією, в якій розташовуються кілька бібліотек, закладів харчування, крамниць, спеціалізованих освітньо-інформаційних центрів, редакція телебачення. Будівля у формі підкови, яка справляє враження легкості, знаходиться на пагорбі, в центрі міста, неподалік ратуші й церкви XV ст. Фасад будинку виконано зі скла, дах – це сталеве-скляна конструкція, покликана не лише давати більше світла, завдяки якому інтер’єр набуває динаміки. Крім простої функціональності, тут наявний різновид композиційної умовності “проникнення” зовнішнього і внутрішнього простору. Гості, які перебувають у модерній будівлі, що містить сервісні інституції, водночас беруть участь у міській грі, платформою якої є скляний передній фасад Форуму. Навпроти комплексу, через кількасот метрів, знаходиться інший природний пагорб, зі середньовічним замком на вершині. Основні маршрути середмістя, між

¹² Див.: Gérald Grunberg, ed., *Bibliothèques dans la cité: guide technique et réglementaire* (Paris: Le Moniteur, 1996), 71, 119.

замком і Форумом, пролягають нижче, і проходячи ними, неможливо не помітити обидві будівлі і не скористатися їхніми пропозиціями. Щороку Форум відвідують близько 2,5 млн гостей¹³, при цьому населення Норвіча складає близько 130 тис. осіб.

Фасадами у вигляді цукерки можна назвати передні фасади давніх бібліотек, передусім барокового стилю. Однак ніколи форма не мала ознак жарту чи провокації такого масштабу, як у рамках гри без правил із глядачем. Часом її вимір обмежено одним архітектурним елементом, як-от у Медіатеці Везу, що належить до Муніципальної бібліотеки Ліона, де частину скляного переднього фасаду прикриває червона стіна, ажурність якої більше нагадує дитячу витинанку, ніж витончений орнамент. До бібліотеки в італійському Нембро (*Biblioteca Centro Cultura Nembro*) 2007 р. добудували невеликий прямокутний паралелепіпед, укритий керамічними кахлями насиченого червоного кольору. На відстані конструкція видається будиночком, який для забави обклеїли маленькими шматочками скла. Якщо підійти ближче, можна зауважити, що ці шматочки не прикріплені в жодному порядку чи напрямку, і слід бути обережним, щоби не порізатися. Але перебуваючи всередині об'єкта, можна отримати візуальні враження під впливом тіней і відблисків, які відбиваються від кахлів. Будинок, наче калейдоскоп, залежно від розташування стосовно нього і пори доби переливається кольорами і відблисками світла.

Цукерка асоціюється з дитинством, хорошим настроєм, різнобарвністю. Такі асоціації викликають і іграшки, які не лише тішать, а й навчають, стаючи знаряддям освітнього процесу. Цікавим проявом дидактичної “архітектури, що говорить” є будівля Центральної бібліотеки Національного автономного університету Мексики (*Biblioteca Central de la Universidad Nacional Autónoma de México*) у Мехіко. Кожну з його чотирьох стін, які виконують функції фасадних, укривають мозаїки Хуана О'Гормана, тематично пов'язані з призначенням будівлі (книги, вчені). Практично дослівно вони означають завдання, які реалізовує Бібліотека. За допомогою алегорії вказується на символічного власника будинку – історичний ацтекський народ і мексиканських спадкоємців його культури¹⁴.

Естетичну опозицію до фасадів-цукерок становлять фасади-фабрики. Така форма характерна для соцреалістичних брил, як-от Державна публічна науково-технічна бібліотека Сибірського відділу Російської академії наук у Новосибірську за проектом Анатолія Воловіка. Монструозних розмірів кількоповерхова будівля постала на початку 1960-х рр. всупереч раціональним основам планування міста і стала характерною пам'яткою радянської будівельної гігантманії. Будівля не пасує до інституції, яка розташовується всередині, з естетичної точки зору, нагадуючи силуетом промислові об'єкти

¹³“About the Forum,” *The Forum Norwich*, дата звернення 18 квітня 2017, <http://www.theforumnorwich.co.uk/about-the-forum-building.htm>.

¹⁴ Див.: “Muro Oriente: El mundo contemporáneo,” *Biblioteca Central, Universidad Nacional Autónoma de México*, 2009, дата звернення 19 квітня 2017, <http://bc.unam.mx/murales08.html>.

тих часів. Функціонально вона теж не адекватна ідеї бібліотек. Більш як 430 працівників, 18 читальних зал, 14 млн видань – це цифри, перед якими присутність читачів може залишитися майже непоміченою.

Останній вид бібліотечних фасадів у запропонованій типології – це *front/off*, який характеризується різними програмними рішеннями. Їх поєднує маргіналізація стандартної ролі фронтового фасаду будівлі, що проявляється у фізичному скасуванні чи обмеженні фасаду, який виконує функції вказівника кордону між відкритим і закритим простором, або в такому проектуванні навколишнього простору, що фасад стає непомітним. Такий тип фасадів відображає Бібліотека Делфтського технічного університету, яку спроектувала нідерландська група Месапоо і яка є прямим наслідком прийнятої нею філософії, що ґрунтується на поєднанні трьох вимірів: композиції, контрасту і складності¹⁵. Особливо у проекті з Делфту помітна любов до природи – в чому відображаються риси органічної архітектури, яка постала на ґрунті модернізму – і строге дотримання місцевого контексту. Навколишня зелень та природні водотоки сприяли тому, що типовий для навчальних бібліотек присадкуватий корпус замінила конструкція на зразок землянки, хоч значно більша. У цьому баченні не могло бути місця для високого фасаду, який би домінував над околицею. Тому конструкцію поклали на землю майже горизонтально і прикрили газоном. Вона стала і дахом, і головним фасадом. З одного боку, фасад виконує функції, призначені для екологічної архітектури, з іншого – відповідає вимогам, які висувують до центральних фасадів. По-перше, він неповторний, а отже, самотній і впізнаваний. По-друге, він оздобний. Згідно з прийнятою Месапоо концепцією творення проектів, найбільш вдала декорація – це природа: її колір, запах і тепло. Але відмітною ознакою архітектурного дизайну є також контраст. Щоб відзначити це, близько верхівки трав'янистого схилу з'явився символічно підкреслений ризаліт фасаду – сіра вежа у формі конуса. Чи може бути більший контраст у технічному навчальному закладі? Зрештою, по-третє, якщо це фронтовий фасад, він апостеріорі повинен бути функціональним. Це пов'язане з тим, що вхід до бібліотеки, яка вкрита під фасадом, а не за ним, знаходиться біля підніжжя схилу, за лінією сходів, що плавно підносяться догори і звужуються.

Дизайн. Велике значення у творенні “генія місця” бібліотеки слід надати інтер'єру. Бібліотеки з класичним дизайном, як найдавніша у Скандинавії гельсінська публічна бібліотека – Бібліотека Ріхардінкату (Rikhardinkadun Kirjasto), мають ауру елегантності й небуденності завдяки наслідуванню декору салонів багатого міщанства і культурних осередків зламу XIX і XX століть. Неоренесансна садиба установи походить з 1881 р. і – на відміну від багатьох інших будівель цього періоду, в яких дотепер розташовані бібліотеки, а дизайн інтер'єру повністю ізольований від архітектурного стилю

¹⁵ “We are Mecanoo,” Mecanoo, дата звернення 19 квітня 2017, <http://www.mecanoo.nl/Default.aspx?tabid=116&DetailId=821&pcode=A126>.

об'єкта – пройнята духом історизму, до того ж у дбайливо відреставрованому інтер'єрі. Народжується певна театральність місця, а якщо висловлюватися поетичним терміном – “смак книжки”, тому що читання на вулиці Ріхардінкату у Гельсінкі смакує інакше, ніж у сучасному будинку. Це підтверджують думки читачів, які обирають цю бібліотеку саме з огляду на її історичний статус.

Сучасний дизайн бібліотек можна поділити на три найпопулярніші типи: мінімалістичний тренд (скандинавський), прохолодний натуралістичний (японський) та гарячий життєвий (іберійський). Мінімалістичний скандинавський тренд відзначається, з одного боку, широким застосуванням природного, нефарбованого дерева в оздобленні поверхонь стін і стелі, у підлогах комунікаційних шляхів та в меблях. Це просто саме з огляду на дерев'яні конструкції меблів, але водночас ергономічно. Другий важливий складник мінімалістичного тренду – це зручні м'які й різноманітні сидіння. В натуралістичному напрямі, як і в попередньому, має значення екологічний підхід, але тут замість використання природної сировини під час освоєння простору в просторовому розвитку дизайнери зосереджуються на демонструванні цінностей природного середовища. Одним з найбільш характерних заходів є нейтралізація інтер'єру за допомогою обмеження кількості кольорів (часто білого) і створення певної прохідності між світом інституції та відкритим середовищем. Це відбувається головню за допомогою об'ємних скляних поверхонь у стінах, внутрішніх садів, патіо тощо. Чим натомість характеризується життєвий тренд? До дизайнерів, які його використовують (хоча в цьому випадку слід радше говорити про колектив, який співтворює течію) належить група Легоррета. З багатьох причин, хоча б економічних, його можна було б успішно впровадити в невеликих культурних інституціях у нашої державі. Він достатньо привабливий для діяльності, спрямованої на пристосування простору “для” користувача¹⁶. Гра насиченими і теплими кольорами, а також витвореними ними контрастами, експонування “сонячного” характеру місця – це дизайнерські маневри, які тут найчастіше використовують.

Ці коротко представлені стилі оформлення бібліотечних інтер'єрів відзначаються різноманітністю засобів архітектурного вираження і по-різному впливають на різні групи споживачів, що пов'язане з естетичними уподобаннями, а також зі звичками та типовими уявленнями. Це знаряддя, які допомагають “освоювати” простір, творити в ньому пошукуваний у цій статті опікунський дух бібліотеки. Цей простір не може бути випадковим у досвіді людини, але повинен входити з нею у повторювані реакції.

Аура – нематеріальний “значимий” складник. Погоджуючись, що середовище, місце чи сфера є просторовими метафорами, терміном такого ж типу визнають і ауру, яка поширюється навколо фізичної бібліотеки,

¹⁶ Детальніше див.: Tomasz Kruszewski, “Estetyka instytucji kultury i jej atrybuty w procesie zadowolenia,” in *Książka i biblioteka w procesie komunikacji społecznej*, pod redakcją Renaty Aleksandrowicz i Haliny Rusińskiej-Giertych (Wrocław: Atut, 2015), 353–368.

її суспільних і мовних вимірів. У просторовому та довільному сприйнятті бібліотека має оболонку, яка її виокремлює і повідомляє про специфічний характер цієї інституції. Аура бібліотеки є похідною від символіки, твореної на підставі архетипів, і співтворить “геній місця” інституції.

З функціональної точки зору бібліотека – це лише інструмент, за допомогою якого можна отримати певну користь. Адже вчені у своїх працях використовують книги, а не інформацію про бібліотеки, в яких вони зберігаються. З іншого боку, бібліотека як сховище є темою афоризмів, які вшановують інтелект і духовну зрілість, і з’являється як тло у мистецтві, головню у графіці, живописі та художній літературі. Це і арена, на якій створюються нові культурні явища, згадати хоча би про невелику бібліотеку у вежі в господарстві неподалік Перигору, де з-під руки Мішеля де Монтеня народилася літературна форма есею. Очевидно, що більшість інтелектуального доробку людства з’явилася в бібліотеках та завдяки ним.

Дія, наслідком якої є зміцнення бібліотечної аури, полягає у прагненні забезпечити неперервність існування або пам’ять про нього. Ця якість бібліотеки спадає на думку, якщо ви з тієї чи іншої причини хочете розглядати її як пам’ятку з минулого. Довговічність групи – це наслідок незмінності характеристик, які її утворюють. Довговічність місця з політичних та економічних причин не завжди може бути фізичною. Тоді підставовою стає суспільна пам’ять і посилення на колишню належність місць до етнічної чи суспільної групи. Прикладом цього є колишня будівля Оссолінеуму, розташована у Львові. Для пересічного сучасного львів’янина-українця цей будинок – це приміщення української бібліотеки (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника), і скоріше за все, він ототожнює його лише з нею, т. ч. цей будинок для нього є вказівником кшталту “важлива українська бібліотека”. Тимчасом для кільканадцяти тисяч поляків, які живуть у Львові, а надто для туристів з фаховим екскурсивним це матеріалізований елемент суспільної пам’яті про передвоєнний статус цього міста. Туристи повертаються додому з сильним враженням про колишню ауру Оссолінеуму, залишки якої намагаються зберегти.

Парк Іспанської бібліотеки (Parque Biblioteca España), який постав на схилі пагорбу Санто Домінго Савіо в Медельїні 2007 р., домінує над містом фізично й символічно. Це місце є джерелом аури бібліотеки, витвореної для того, щоб ініціювати процеси суспільної реінтеграції. У випадку, якщо розрив зв’язків уже відбувся і очікуються швидкі зміни, які виправлять антисуспільну структуру – символів для існування потрібна реальна субстанція. Проектувальник комплексу в Медельїні, Джанкарло Маццанті, отримав у розпорядження територію, яка потерпала від серйозних соціальних проблем і наркозлочинності. На ній постали три високі об’єкти, які формою і кольором пов’язані з навколишніми скелями. Крім бібліотеки, там містяться кілька інших інституцій, покликаних допомогти у справі суспільної реінтеграції

цієї дільниці. Вони допомагають виразити свою людяність у новий спосіб – демонструють місцевій соціально й культурно зруйнованій спільноті обитель культури, місце, де можна провести час інакше, ніж у нетрях. Навіть якщо діти використовують площу перед будинками для гри у футбол, вони мають можливість доторкнутися до іншого світу, який знаходиться на відстані витягнутої руки і про який нагадують будівлі Парку Іспанської бібліотеки, видимі зі значної частини міста. Цей приклад указує на злиття двох аур в одній інституції: з одного боку використовується традиційний культурний потенціал бібліотеки, щоб за його рахунок створити противагу плачевному суспільно-культурному стану околиці, з іншого – пропонується бібліотека відповідає поточним можливостям користувачів – це сучасне творіння, яке пропагує культуру, популярну за формою і змістом.

Освоєний простір бібліотеки. Бібліотеки здатні створити два типи простору, який відзначається своєрідним “генієм місця”, що забезпечує відчуття домашнього затишку: *place of dwelling* (місце проживання) або третє місце. Перше відзначається особливим наголосом на індивідуалізуючому вимірі, друге – на соціалізуючому.

Place of dwelling – місце паузи, затримання в бібліотеці, освоєння в ній з метою виключитися з темпу життя, ідейно пов’язане з пролетарськими концепціями, які реалізував конструктивістський Будинок Наркомфіну в Москві, споруджений на початку 1930-х рр., що його спроектували Моїсей Гінзбург та Ігнатій Мілініс. Оточений парком, він мав бібліотеку та кілька інших соціальних закладів, і це означало, що, згідно з задумом, мешканці повинні були творити у великій мірі самодостатню комуну – принаймні, якщо йшлося про культуру і спорт. Така бібліотека, однак, має ознаки тотальної інституції, з огляду на поєднання зазвичай відокремлених територіально видів діяльності: гри, відпочинку (а також праці), та підпорядкування їх загальній владі – у цьому випадку комуністичній пропаганді. Індивідуально трактований процес читання набув тут формалізованих рамок, характерних для діяльності, яку виконують у групі.

Тенденція створення домашньої атмосфери у бібліотеці не нова, доказом чого є порівняння архітектури, зокрема давніх інтер’єрів бібліотек Греції та Риму; перші часто обмежувалися домашніми кімнатами, натомість другі мали образ монументальних об’єктів¹⁷. Якщо протягом двох останніх століть переважала римська модель, то на зламі тисячоліть відбувся ухил до грецького бачення. Ця специфічна домашність і затишність бібліотеки теж виростає з трендів Просвітництва. Читацькі товариства у Франції, Німеччині чи Англії з’являлися в результаті окремих ініціатив інтелігенції, яка могла коментувати прочитане за столиками кав’ярень вільно, наче в домашніх салонах¹⁸.

¹⁷ Див.: Konstantinos Sp. Staikos, *The history of the library in Western civilization: from Minos to Cleopatra, the Greek world from the Minoans' archival libraries to the universal library of the Ptolemies* (New Castle: Oak Knoll Press, 2004), 271–300, 327–374.

¹⁸ Denis Sdvižkov, *Epoka inteligencji: historia porównawcza warstwy wykształconej w Europie* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2011), 90–91.

Крім того, на рівень затишності бібліотек вказує розташування меблів, передусім полиць із книгами. Коли вони оточують користувача, це справляє на нього враження більшої природності, такої, яку можна спостерігати в домашніх кабінетах. Розташування настінних полиць дає читачеві більше свободи в доступі до книг – символічне панування над ними. Книги оточують читача, що творить нову, особливу рису замкнутого простору – простору внутрішнього стосовно зовнішнього боку самої бібліотеки та її оточення. Ця схема домінувала до кінця XIX ст., однак важко говорити про тодішню владу читача над бібліотекою. Вона виникала лише у випадку т. зв. первісного переміщення функцій, тобто коли читач водночас був бібліотекарем чи власником бібліотеки, або належав до його родини¹⁹.

Однак *place of dwelling* часто буває удаваним, насамперед у публічних бібліотеках, з огляду на рух, який там панує (і, відповідно, втрату тиші), а також специфіку фондів, наприклад, пресу, яка радше утримує прискорений темп. З ізоляцією та ефективним освоєнням простору легше в наукових бібліотеках, де можна навіть спробувати створити психологічне “сховище” від сучасного світу чи найближчого середовища, наприклад, родини, в якому людина навмисне стає “сліпою” щодо оточення. Про ступінь освоєності в бібліотеці свідчить й інструментарій, яким послуговується читач і який є одним із показників ідентичності. Він відрізняється від того, який має в розпорядженні людина, якщо читає вдома. Обмеженням бібліотек як *place of dwelling* виявляється ще й певна партисипативність, що панує вдома, яку моделюють лише в сучасних, відкритих інституціях.

Прикладом іншого – соціалізуючого – сучасного публічного місця може слугувати творіння, яке виросло з перетину кількох концепцій. Згідно з першою, публічні бібліотеки з’явилися в середині XIX ст. як відповідь на проблему непродуктивного чи навіть аморального проведення вільного часу. Бібліотеки повинні були пропонувати белетристику, яка справляла би приємне враження і водночас допомагала би особистісному розвитку²⁰. Інша концепція полягала в тому, що роль книжки – навіть якщо вона присутня на другому плані, фізичному чи інтелектуальному – має велике значення у встановленні суспільних контактів. Читацька революція, починаючи від середини XVIII ст., спричинила народження товариського життя міщанства, тому що раніше зв’язки між людьми обмежувалися локальними спільнотами, ба навіть родинними. У той же час розмови про книги змінили культуру повсякденного життя, ставши додатковим, хоч і важливим елементом зустрічей європейців у кав’ярнях і пивних²¹. Функцію збереження залишків усної культури, крім того, виконували салони наукових товариств, а також лазні й таверни, чи комерційні випозичальні, як-от французькі *cabinets de lecture*.

¹⁹ Див.: Jerzy Maj, *Organizacja przestrzenna i wyposażenie biblioteki publicznej* (Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, 1987), 9.

²⁰ Emma Hayes and Anne Morris, “Leisure role of public libraries: a historical perspective,” *Journal of Librarianship and Information Science* 2 (2005): 76–77.

²¹ Sdvižkov, *Epoka inteligencji*, 89–90.

Предтечею іншого сприйняття соціалізаційних місць був Бенджамін Франклін. Так звані публічні бібліотеки, засновані громадою (*community-founded public libraries*), або ж соціальні бібліотеки (*social libraries*) організовували групи, що об'єднували осіб зі схожими інтересами. Їхні члени не лише збирали книги та обмінювалися ними, але й розмовляли про них. Ця форма зустрічей була популярною ще в середині XIX ст.²² Ця практика виявилася схожою до концепції третього місця, яку наприкінці XX ст. сформулював Рей Ольденбург. Дослідник розглядав їх як простір, у якому панує дух гри, що домінує над страхами і відчуженням людей, як засіб від стресу й самотності²³.

Можливість освоєння простору – це наслідок процесу побудови відчуття безпеки в певному місці. Цьому процесу сприяє взаємна охорона окремих користувачів, або ж брак осіб, які домінують над рештою. Для забезпечення цього балансу сил велике значення має збереження нейтральності майданчика²⁴. Те, що бібліотека повинна бути простором для альтернативної поведінки, не пов'язаної з читанням, настільки очевидне, що навіть зараз дизайнерські поради вказують на необхідність фізичного облаштування бібліотечної площі²⁵. Радість, відкритість щодо інших, емпатія та інша партнерська поведінка мають тонізуючі властивості й дають духовне підбадьорення²⁶. Тим не менше, читач і надалі приходить до бібліотеки передусім як споживач книги й інформації, а не з товариськими цілями. Останні є радше спорадичними і виникають зі схильностей як окремих осіб, так і організацій. Певні легалізації дій продукують нові значення, які мають інтеграційний характер значень, уже пов'язаних з інституційними процесами. Для багатьох користувачів бібліотеки асоціюються з науковими пошуками, підготовкою до іспитів і довгими проведеними в них годинами. Саме тому Джон Р. Біттнер рекомендував, щоб перші візити до бібліотек мали товариський, акліматизаційний характер, завдяки якому можна “подружитися” з установою²⁷.

Висновки. Бібліотеку творить символічний ресурс, збудований над ресурсом матеріально-організаційним. Він засновує символічну культуру інституції, яка є частиною символічної культури в цілому. Цей “дух” бібліотеки обумовлює її повсякдення найбільш прагматичним чином. Бібліотека творить умовні повідомлення і вкриті за ними повідомлення мимовільні.

²² Denise K. Fourie and David R. Dowell, *Libraries in the information age: an introduction and career exploration* (Greenwood Village: Libraries Unlimited, 2002), 23.

²³ Ray Oldenburg, *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community* (New York: Hachette Books, 1999), 20, 37–38.

²⁴ Ibid., 22.

²⁵ Див., напр.: Nolan Lushington, *Libraries designed for users: a 21st century guide* (New York: Neal-Schuman Publishers, 2002), 13–16.

²⁶ Oldenburg, *The Great Good Place*, 55.

²⁷ John Robert Bittner, *Fundamentals of communications* (New Jersey: Prentice Hall, 1988), 220.

В обох площинах наявні різні ідеології, виражені за допомогою символічних знаків. Провідна ідея полягає в тому, що бібліотека як символ вказує іманентні риси людства: прагнення до продовження існування за допомогою збереження культури. Ця ідеологія, спільна для всіх бібліотек, визначає їхню ідентичність, яка ґрунтується на історичних та суспільно-політичних чинниках. Це дозволяє припустити, що існує якась колективна підсвідомість, що міститься в людських архетипах – певний “геній місця”, який оберігає бібліотеку, що існує крізь час і культури.

Переклад з польської Ігоря ПЕТРІЯ

REFERENCES

- “About the Forum.” *The Forum Norwich*. Accessed April 18, 2017. <http://www.theforumnorwich.co.uk/about-the-forum-building.htm>.
- Bittner, John Robert. *Fundamentals of communications*. New Jersey: Prentice Hall, 1988.
- Ellsworth, Ralph E. “Architecture, library building.” In *Encyclopedia of library and information science*. Vol. 1, *A to Associa.*, editors Allen Kent, Harold Lancour, 494–495. New York; Basel: Marcel Dekker Inc., 1968.
- Fourie, Denise K., and David R. Dowell. *Libraries in the information age: an introduction and career exploration*. Greenwood Village: Libraries Unlimited, 2002.
- Grunberg Gérald, ed. *Bibliothèques dans la cité: guide technique et réglementaire*. Paris: Le Moniteur, 1996.
- Hayes, Emma, and Anne Morris. “Leisure role of public libraries: a historical perspective.” *Journal of Librarianship and Information Science* 2 (2005): 75–81.
- Jacko, Jan Franciszek. “Struktura symboli wartościowych a ich rola w komunikacji międzykulturowej i w zarządzaniu.” In *Religion in the time of changes*, edited by Ewa Klima, 176–194. Łódź: University of Łódź, 2005.
- Kruszewski, Tomasz. “Estetyka instytucji kultury i jej atrybuty w procesie zaadaptowania.” In *Książka i biblioteka w procesie komunikacji społecznej*, edited by Renata Aleksandrowicz and Halina Rusińska-Giertych, 353–368. Wrocław: Atut, 2015.
- Kruszewski, Tomasz. *Przestrzeń biblioteki. O symbolicznej, fizycznej i społecznej obecności instytucji*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.
- Kruszewski, Tomasz. “The symbolic motifs in contemporary architecture of libraries – most frequent trends.” *Architectus* 1 (2012): 75–82.
- Kruszewski, Tomasz. “Fasada biblioteki – wybrane elementy symboliki architektury.” *Architectura et Artibus* 3 (2011): 20–29.
- Lewicka, Maria. *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012.
- Lushington, Nolan. *Libraries designed for users: a 21st century guide*. New York: Neal-Schuman Publishers, 2002.
- Maj, Jerzy. *Organizacja przestrzenna i wyposażenie biblioteki publicznej*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, 1987.
- Morant, Henry de. *Historia sztuki zdobniczej od pradziejów do współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady, 1983.

- “Muro Oriente: El mundo contemporáneo.” *Biblioteca Central, Universidad Nacional Autónoma de México*, 2009. Accessed April 19, 2017. <http://bc.unam.mx/murales08.html>.
- Oldenburg, Ray. *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. New York: Hachette Books, 1999.
- “Portfolia – Portafolio.” *DIAY*, 2009. Accessed April 18, 2017. <http://diav.cl/portfolio.php>.
- Sdvižkov, Denis. *Epoka inteligencji: historia porównawcza warstwy wykształconej w Europie*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2011.
- Staikos, Konstantinos Sp. *The history of the library in Western civilization: from Minos to Cleopatra, the Greek world from the Minoans' archival libraries to the universal library of the Ptolemies*. New Castle: Oak Knoll Press, 2004.
- Stauffacher, Jack Werner, ed. *Inscriptions at the old Public Library of San Francisco*. San Francisco: The Book Club of California & San Francisco Public Library, 2003.
- Underwood, Gilbert Stanley. “Modern building design.” In *Library buildings for library service*, edited by Herman Howe Fussler, 176–180. Chicago: American Library Association, 1947.
- “Washington University, St. Louis John M. Olin Library, Expansion & Renovation.” *Kallmann McKinnell & Wood Architects, Inc.*, 2010. Accessed April 18, 2017. <http://www.kmwarch.com/project.aspx?cat=13&id=55>.
- “We are Mecanoo.” *Mecanoo*. Accessed April 19, 2017. <http://www.mecanoo.nl/Default.aspx?tabid=116&DetailId=821&pcode=A126>.
- Winskowski, Piotr. *Modernizm przebudowany: inspiracje techniką w architekturze u progu XXI wieku*. Kraków: TAIWPN Universitas, 2000.

GENIUS LOCI OF LIBRARY – THE SELECTED MOMENTS OF PSYCHOLOGY OF PLACE AND INSTITUTION

Tomasz KRUSZEWSKI

Nicolaus Copernicus University in Toruń,
Institute of Science Information and Bibliology
1 W. Bojarski str., 87-100, Toruń, Poland,
e-mail: tomkrus@umk.pl

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3062-9454>

The article deals with library as a meaningful space, its tangible and intangible compounds, which include library architecture, interior design and aura that surrounds the physical space of library. The main approaches to the architecture of libraries are listed, a typology of libraries' front elevations is proposed and the most typical examples of each of them in different countries are given. The main trends in modern library design are outlined: minimalist Scandinavian, cool naturalistic Japanese and hot vital Iberian. A library is claimed to be a symbolic resource built over the material and organizational resource, which constitutes the symbolic culture of the institution and conditions its everyday life.

Keywords: library architecture, library interior, library design, genius loci.

Стаття надійшла до редколегії 10.07.2017

Стаття прийнята до друку 15.04.2019